

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ
В ПОСТРАДЯНСЬКИХ РЕСПУБЛІКАХ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Право на працю (й інші трудові права) є таким же природнім, властивим людині нашого часу, як і право на життя. Від того, наскільки реальне це право, залежить реальність інших прав соціально-економічного характеру [1, с.5]. Трудові права, як найбільш важливі соціально-економічні права людини, гарантуються не тільки Україною, але й усім світовим співтовариством. Визнання і гарантії цих прав були проголошені в таких основних міжнародних документах, як Загальна декларація прав людини [2] і Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права [2]. Зміна політичних, економічних і соціальних умов у державі привели до корінних перетворень в Україні. Перетворення торкнулися і сфери трудових відносин. Однак ослаблення державного контролю в цій сфері привело до вкрай негативних результатів. Звичайним явищем стають порушення елементарних прав працівників у трудових відносинах. На даний момент практично відсутні сучасні наукові розробки цієї проблеми. Незначна частина наукових праць з даної тематики аналізує недіюче законодавства [Див.: 3]. Тому необхідний новий погляд на проблему кримінальної відповідальності за порушення трудових прав людини, який би враховував і нові реалії сучасних трудових відносин і нове кримінальне законодавство.

Порівняння досвіду встановлення кримінальної відповідальності за посягання на трудові права людини в Україні і закордонному законодавстві може бути корисним для оцінки необхідності і напрямків подальшого удосконалювання відповідних норм КК України.

При розгляді кримінального законодавства пострадянських республік звертаємо увагу на те, що до прийняття нових кримінальних кодексів у всіх попередніх кодексах тоді ще радянських республік, містилися кримінальні норми, спрямовані на охорону трудових прав людини (за винятком КК Естонської РСР). При цьому вони практично були тотожними і мали лише несуттєві редакційні відмінності. З розпадом СРСР, при прийнятті нових Кримінальних кодексів у республіках проявилися дві різні тенденції щодо проблеми кримінально-правової охорони трудових прав людини. Перша – зберігаючи правонаступність попередніх кодексів, нові законодавства не відмовилися від загальної норми про охорону трудових прав трудящих, і, крім того, збільшили число спеціальних норм про відповідальність за посягання на конкретні трудові права людини. Друга тенденція у розвитку нових кримінальних законодавств проявилася у відмові законодавця від широкої кримінальної охорони трудових прав і криміналізації окремих, найбільш небезпечних посягань на трудові права людини.

До першої групи новітніх законодавств пострадянських республік слід віднести Кримінальні кодекси Грузії [4], Республіки Білорусь [5], Республіки Казахстан [6], Киргизької Республіки [7], Республіки Таджикистан [8], України [9].

До другої групи необхідно віднести Кримінальні кодекси РФ [10], Туркменістану [11], Азербайджанської Республіки [12], Латвійської [13], Естонської [14] Республік, Республіки Узбекистан [15].

Кримінальні законодавства держав першої групи поєднує наявність загальної кримінально-правової норми, спрямованої на охорону трудових прав людини, передбачених трудовим законодавством. Як відомо, Кримінальні кодекси союзних республік передбачали відповідальність за незаконне звільнення трудящого з роботи з особистих мотивів, невиконання рішення суду про поновлення на роботі, а також інше умисне суттєве порушення законодавства про працю, здійснене посадовою особою державного чи громадського підприємства, установи, організації [16]. Однак, на відміну від законодавства України, більшість республік, де збереглася загальна норма про кримінальну відповідальність за порушення трудових прав, пішли шляхом обмеження сфери дії кримінального закону, встановивши додаткові обов'язкові ознаки складу злочину. При рості порушень трудових прав і нездатності кримінально-правової норми в редакції 1960 р. боротися з даними явищами, виникла нагальна потреба зміни загальної норми. З огляду на край невідале формулювання норми про відповідальність за порушення трудового законодавства, у зв'язку з чим виникали труднощі у практичному її застосуванні правоохоронними органами, ряд нових законодавчих конструкцій представляють даний злочин з матеріальним складом.

Так, КК Республік Білорусь і Казахстану передбачають відповідальність за «інше навмисне порушення законодавства про працю» у випадку заподіяння істотної шкоди правам і законним інтересам громадян. Оцінна ознака «істотна шкода», на відміну від КК 1960 р. характеризує суспільно небезпечні наслідки, а не сам характер суспільно-небезпечного діяння. Тим самим, законодавець обмежив сферу дії кримінального закону необхідністю обов'язкового встановлення істотної шкоди правам і законним інтересам громадянина в зв'язку з цим порушенням. Наскільки вдалим виявиться заміна оціночної ознаки, що характеризує діяння, на оціночну ознаку, яка характеризує суспільно-небезпечні наслідки, зможе відповісти тільки практика.

Крім того, що стосується самостійної форми вчинення даного злочину, – незаконного звільнення, – то більшість законодавців відмовилися від такої, що викликала багато суперечок, ознаки суб'єктивної сторони складу злочину, як мотив. Так, КК Республіки Білорусь, Таджикистану, Грузії і Киргизської Республіки передбачають кримінальну відповідальність за незаконне звільнення в незалежності від мотивів, але з обов'язковим установленням «завідомості» незаконного звільнення.

Крім загальної норми, законодавства цих країн передбачають і спеціальні норми про відповідальність за посягання на трудові права людини. В основному під охорону спеціальних норм поставлені законні права журналістів і право на страйк. Так, КК Республіки Білорусь і Грузії передбачають відповідальність за перешкоджання законній діяльності журналіста. При цьому, якщо КК Грузії передбачає відповідальність за перешкоджання законній діяльності шляхом примусу до поширення або відмови від поширення інформації, то КК Республіки Білорусь обмежує відповідальність

вказівкою на певний спосіб вчинення даного діяння, а саме: примусу, здійсненого із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування, знищення чи пошкодження майна, обмеженням прав і законних інтересів журналіста. Крім цього, КК Республік Білорусь, Таджикистану і Грузії передбачають відповідальність за примус до участі або до відмову від участі в страйку. Також КК Киргизської Республіки, Республік Казахстану і Таджикистану встановлюють самостійну відповідальність за відмовлення в прийомі на роботу або незаконне звільнення вагітних жінок і жінок, що мають дітей, а КК Казахстану, крім того, за несвоєчасну виплату заробітної плати. Хотілося б відзначити, що законодавства, які залишили загальною норму про відповідальність практично без змін, встановлюють досить широке коло спеціальних норм, що передбачають відповідальність за посягання на конкретні трудові права людини. Так і КК України, і КК Грузії, крім вищезгаданих норм, передбачають відповідальність за невиконання трудової угоди (КК України), посягання на свободу праці (ст.168 КК Грузії). Як нам здається, розширення спеціальних норм пов'язано з розумінням законодавцем неефективності загальної норми і неможливості її використання для боротьби з конкретними суспільно небезпечними посяганнями на трудові права.

Варто звернути увагу на те, що настільки широка кримінально-правова охорона трудових прав притаманна не тільки законодавству колишніх радянських республік. Новітні законодавства деяких зарубіжних країн, визначаючи трудові права одними з найважливіших прав людини, також проголошують необхідність їх кримінальної охорони. Так, Кримінальний кодекс Іспанії 1995 р. [17] поставив під охорону кримінального закону ще більш широке коло трудових прав людини. Кримінально-караним є порушення трудових прав, передбачених не тільки законами, але і колективними й індивідуальними договорами.

Друга група новітніх національних законодавств пострадянських республік характеризується прагненням до відмови від кримінально-правової охорони трудових прав людини. Так, у новітніх Кримінальних законодавствах РФ, Туркменістану, Азербайджану, Латвії, Естонії, Узбекистану відсутня загальна норма про кримінальну відповідальність за порушення трудових прав людини. Дані держави при прийнятті нових кодексів, вважаючи достатнім гарантії забезпечення й охорони трудових прав іншими галузями права, передбачають відповідальність за найбільш небезпечні посягання на конкретні трудові права трудящих, або права певної категорії працівників (за винятком КК Латвійської й Естонської Республік). Так, КК Республік Азербайджану, Туркменістану, Узбекистану і КК РФ передбачають відповідальність за відмовлення в прийомі на роботу або незаконне звільнення вагітних жінок і жінок, що мають дітей у віці до трьох років за мотивами їх вагітності чи наявності дітей. Крім того, ч.1 ст.148 КК Узбекистану передбачає відповідальність за посягання на конституційне право на працю трудящих усіх категорій. КК РФ і Азербайджанської Республіки також передбачають відповідальність за перешкодження законній професійній діяльності журналіста. Зростання правопорушень, пов'язаних з невиконанням

заробітної плати трудящим обумовило прийняття російським законодавцем у 1999 р. закону про кримінальну відповідальність за невплату заробітної плати.

Звертає увагу і те, що ряд сучасних законодавств зарубіжних країн також вважає за необхідне встановити кримінальну заборону у відношенні визначених трудових правопорушень. В основному це стосується права трудящих на одержання заробітної плати, дискримінації в трудових відносинах. Так, КК ФРН передбачає відповідальність за зловживання з заробітною платою робітників, а КК Болгарії – за дискримінацію в трудових відносинах.

Окремо необхідно сказати про нові Кримінальні кодекси Латвійської й Естонської Республік. Законодавці даних держав, при прийнятті нових кримінальних законів, відмовилися від усіякої кримінальної охорони трудових прав людини.

Слід зазначити, що наші держави, маючи однакові труднощі і проблеми у сфері формування і регламентації трудових відносин, а також загальну правову історію їх регулювання, виявили різний підхід до вирішення проблеми кримінальної охорони праці.

Підводячи деякі підсумки вищесказаному, ми можемо стверджувати:

1. Більшість республік колишнього СРСР не відмовилися від кримінально-правової охорони трудових прав (за винятком Латвійської й Естонської Республік), однак спостерігається тенденція до звуження сфери дії кримінального закону на трудові правовідносини.

2. Звуження сфери дії кримінального закону на трудові відносини виражається або у відмові від загальної норми, що встановлює відповідальність за посягання практично на будь-які трудові права людини і встановленням відповідальності за найбільш небезпечні посягання або залишенні загальної норми, але зі звуженням сфери її дії і встановленням ряду спеціальних норм про відповідальність за посягання на конкретні трудові права людини.

Список літератури: 1. Скобелкин В.Н. Обеспечение трудовых прав в СССР. М., 1987. 2. Права человека // Сборник международно-правовых документов. Отв. редактор А.В. Багдасарян. Ер., 1997. 3. Лановенко И.П. Борьба с преступлениями против трудовых прав и безопасности производства. К., 1971; Лановенко И.П., Чангули Г.И. Уголовно-правовая охрана трудовых прав граждан. К., 1989; Шогенов А.К. Уголовно-правовая охрана трудовых прав граждан в СССР: Автореф.... канд.юр.наук. Ростов-на-Дону. 1973; Вышинская З.А. Преступления в области трудовых отношений. М., 1949. 4. Уголовный кодекс Грузии / Науч.ред. З.К. Бигвава. Перевод с грузинского И. Мериджаншвили. Санкт-Петербург, 2002. 5. Уголовный кодекс Республики Беларусь / Предисловие проф. Б.В. Волженкина, Обзорная статья А.В. Баркова. СПб., 2001. 6. Уголовный кодекс Республики Казахстан / Предисловие министра юстиции Республики Казахстан докт. юрид. наук, проф. И.И. Рогова. 2001. 7. Уголовный кодекс Кыргызской республики / <http://www.toktom.elcat.kg>. 8. Уголовный кодекс Республики Таджикистан / Предисловие А. В. Федорова. СПб., 2001. 9. Кримінальний кодекс України. Х., 2001. 10. Уголовный кодекс Российской Федерации. М., 1996. 11. Уголовный кодекс Туркменистана / На туркменском и русском языках. Ашхабат, 1997. 12. Уголовный кодекс Азербайджанской республики / Научное редактирование,

предисловие докт. юрид. наук, проф. И.М. Рагимова. Перевод с азербайджанского Б. Э. Аббасова. СПб., 2001. 13. Уголовный кодекс Латвийской Республики / Науч.ред. канд. юрид. наук А.И. Лукашкова и канд. юрид. наук Є.А. Саркисовой. Перевод с латышского канд. юрид. наук А И Лукашкова. СПб., 2001. 14. Уголовный кодекс Эстонской Республики / Науч.ред. и перевод с эстонского В. В. Запелова. СПб., 2001. 15. Уголовный кодекс Республики Узбекистан с изменениями и дополнениями на 15 июля 2001 года. Санкт-Петербург., 2001. 16. Комментарий к Уголовному Кодексу РСФСР. М., 1985. 17. Уголовный кодекс Испании. М., 1998.

Надійшла до редколегії 27.07.03